

A zenei szaknyelv és a zenei lexikográfia aktuális kérdései

Az utóbbi évtizedekben a zenei szaknyelv, ezen belül a zenei terminológia vizsgálata több ok miatt az érdeklődés középpontjába került. Részben azért, mert a zene a népek közötti kulturális érintkezés egyik legfontosabb területe, másrészt azért, mert ennek a szaknyelvnek a szisztematikus vizsgálata eddig indokolatlanul háttérbe szorult.

A zenei szaknyelv eddigi, korábbi vizsgálatának a legfontosabb és a legtöbbet kutatott területe a zenei szakszókincs. A *zenei lexikográfia* és ehhez kapcsolódva a *zenei terminológia* (esetenként *zenei lexikológia* néven) alig pár évtizede keltette fel a nyelvész kutatók érdeklődését, és különösen az utóbbi tíz-tizenöt évben folyik aktív munka e területen. Angol, német, olasz nyelvterületen széles körű vizsgálatok folynak a tárgykörben, főleg a zenei terminusok több szempontú gyűjtése, rendszerezése és nyelvészeti analízise zajlik. Zenei lexikográfiai művek (értelmező szótárak, lexikonok, enciklopédiák, két- és többnyelvű szótárak) nagy számban találhatóak; a velük foglalkozó tudományág azonban viszonylag fiatal diszciplína. Az évtizedekkel ezelőtt megkezdett nagy lélegzetű nemzetközi zenei lexikográfiai projektek – amelyek nagy része most is folyik – egyúttal a zenei terminusok tanulmányozására is lehetőséget nyújtanak. A magyar zenei szaknyelvi kutatások jóval elmaradnak a nemzetközi trendektől annak ellenére, hogy a magyar zene az elmúlt két évszázadban jelentős helyet foglalt el a nemzetközi zenei életben.

Tanulmányunk azt célozza, hogy áttekintést adjunk a korábbi magyar zenei szaknyelvi kutatásokról és azok eredményeiről, valamint a napjainkban folyó nemzetközi kutatásokról. Ennek megfelelően először a magyar zenei szaknyelvi vizsgálatokról írunk, és számba vesszük a fellelhető magyar szakirodalmat. Ezt követően néhány magyar zenei szakszótárt elemzünk, amelyek egyrészt a korábbi munkálatok

eredményei, másrésről a jelenkori kutatások forrásai lehetnek. A továbbiakban a nemzetközi zenei lexikográfia keretében olyan, az informatika modern eszközeivel, szövegtörzsek felhasználásával folyó kutató-fejlesztő munkákat mutatunk be, amelyek interneten is elérhető nagy adatbázisok előállítását célozták meg. Ezek az eredmények, valamint a fejlett informatikai eszközök hazai elérhetősége együttesen új lehetőségeket biztosít a magyar zenei szaknyelv kutatásában, az elektronikus korpuszok és szótárak előállításában.

A magyar zenei szaknyelvről

A nyelvészet és a zene mindig több ponton kapcsolódott egymáshoz: elsősorban a prozódia és a verstan, valamint a fonetika területén – főleg a nyelv zeneiségét, melódiáját és ritmusát írták le a nyelvészek és zenetudósok (pl. Farkas 1993, Fónagy–Magdics 1963, 1967, László 1961, 1985, Magdics 1963, Molnár 1954).

A magyar zenei szaknyelv és a magyar zenei terminológia elméleti kérdéseinek kutatásáról kevés információval rendelkezünk, annak ellenére, hogy több zenei szakszótár és zenei címszavakat is tartalmazó köznyelvi szótár jelent meg. A magyar zenei terminusok rendszerezett – nyelvészeti szempontú – lejegyzése, rendszerezése, kutatása – tudunkkal – nem történt még meg. Az újabb magyar nyelvészeti szakirodalomban egyetlen, a zenei szaknyelvvvel foglalkozó tanulmányt találtunk, Szabó Zsolt *A zenei szaknyelv néhány kérdése* címmel a *Magyar Nyelvőrben* 2000-ben megjelent dolgozatát (Szabó 2000). Ő is azt írja dolgozata bevezetőjében: „A témához kapcsolódó szakirodalom híján zenei témájú, illetve a szaknyelveket általában tárgyaló munkákra és nyelvészeti kézikönyvekre támaszkodtam” (i. m. 32). Írása elsősorban történeti szempontból, nyelvekhez kötve tárgyalja néhány terminus eredetét és változásának történetét, így például a zenei műfajokat jelölőket (*szonáta, kantáta, szimfónia*). Az egyes szavak eredetét keresve megállapítja, hogy görög eredetűek a *szimfónia*, a *melódia*, a *muzsika*, a *harmónia*, latin eredetűek például a *tenor*, a *tempó*, olasz eredetű például az *opera*, a *szonáta*, az *ária*, az *allegro*, *largo*, *adagio* stb. Lényeges megállapítása, hogy „a zenei szaknyelv gerincét – az idegen eredetűek közül – a görög-latin, olasz és német elemek képezik a nemzetközi használatban is, igaz, néha az eredetitől eltérő jelentéssel” (i. m. 45). A dolgozat számos fontos és hasznos megállapítása mellett azonban arról is szólnunk kell, hogy a szerző a zenei szaknyelvet a zenei lexikával azonosítja, tehát – címeivel ellentétben – ez a dolgozat a zenei lexika egy részét tárgyalja történeti-etimológiai szempontból. A szerző tárgyalásmódja nem meglepő, hiszen körülbelül az 1970-es évekig a szaknyelvi vizsgálatok a szakszókincs vizsgálatára korlátozódtak, csak az utóbbi évtizedekben kezdődött meg a szakszövegek más szempontú jellegzetességeinek tanulmányozása (a terminológia általános kérdéseiről lásd részletesen Fóris 2005, 2007).

A korábban megjelent szakirodalmat átvizsgálva megállapítjuk, hogy a Pais Dezső szerkesztésében készült, a reformkor nyelvújítási irányzatait feldolgozó hatalmas összegző műben nincs a zenével kapcsolatos tanulmány (Pais 1955). A társalgás nyelvét feldolgozó írásában T. Lovas Róza a művészetek nyelvével nem

foglalkozik (T. Lovas 1955). Kovalovszky Miklós tudományos nyelvről írott összefoglaló munkájában szerepel a verstan, poétika, a színház, dramaturgia, az irodalomtörténet – a zene azonban nem. Kovalovszky írja e tanulmányában, hogy „nemcsak a magyar tudományos nyelvről általában, de a legtöbb tudományág műszókincsének történetéről sincs jóformán előtanulmány vagy összefoglaló munka” (Kovalovszky 1955: 240).

A nyelvújítás előtti időből főleg hangszerneveket ismerünk (pl. *bőgő, tárogató, citera, duda, síp*), illetve néhány zenei szakszót említenek a régi forrásokban (pl. *hangoslat, hangitsalo szerszamok*) (Hexendorf 1951, Szabó 2000). A nyelvújítás idején a zene nyelvét is megújították, erről azonban kevés rendszerezett adat áll rendelkezésünkre. A fellelt források többségükben szójegyzékek és szótárak, amelyekre mint különböző kutatások forrásmunkáira találunk hivatkozást. Az alábbiakban ezekre a munkára hivatkozva röviden ismertetjük a korábban megjelent forrásokra vonatkozó adatokat.

A magyar szótáriróadalom a felvilágosodás korában és a reformkorban (Gáldi 1957) című könyvben külön zenével foglalkozó részt nem találunk, de az egyes elemzett szótáraknál a szerző kiemeli, hogy melyekben találhatóak zenei terminusok. Különösen gazdag ilyen tekintetben a Barczafalvi Szabó Dávid *Szigvárt* (1787) című könyvéhez csatolt írói szójegyzék. Gáldi elemzi a *gardon* szót ’brúgó’ jelentésben, és a következő megjegyzést fűzi hozzá: „Nyilván az a szó, melyet ma *gordon* és *gordonka* változatban ismerünk” (i. m. 24), majd részletesen taglalja a különféle alakváltozatokat és feltételezett jelentéseket. Megjelenik még Barczafalvinál a *zongora*, de még ’klávikordium’ jelentésben, valamint a *bombora* ’a legöregebbik hang a muzsikában’, a *fúvora* ’flóta, flauta’, a *fojtongora* ’fortepiánó’, a *tollongora* ’spinétli’ és a *szárnyongora* ’fligel’ jelentésben (i. m. 26). A másik nyelvújítás-korabeli írói szójegyzék, amely nagyobb számú zenei terminust tartalmaz, a Kazinczy Ferenc *Bácsmegvey öszveszedett levelei* (1789) című könyvéhez csatolt szójegyzék, amely a szövegben előforduló ismeretlenebb idegen szavak jegyzékét tartalmazza. E szójegyzék pontos címe: *Magyarázatja az esmérletlenebb szóknak*. Nagyszámban szerepelnek benne a társas élet, főleg a szalonélet szavai, a művészet különböző ágai, a tánc, a zene, az irodalom és a színház területéről. A zenei szavak közül néhány példa: *menüett* ’muzsikai darab nevezete’, *flautravers* (olvasd *flotraver*) és Oboa [...] síp és furulya nemű instrumentumok”, *Chorál* ’templomi muzsika’, *kóta*, *partitura*, *pult*, *Synfonia*, *vocale* (i. m. 31–4).

Verseghy Ferenc *Proludium* címmel (1793) írta meg nagy visszhangot kapott programirátát, amely az egész későbbi magyar szótáriróadalomnak irányt mutatott. Verseghynek meggyőződése volt, hogy a lexikográfia fellendülése nemzeti érdek. Programjában tizenkét szakszótár tervét dolgozta ki, köztük javasolta az „Artium Liberarium”, vagyis a szabad művészetek témájú szótár elkészítését is. Elgondolása szerint a francia enciklopédia mintájára tömör szövegezésű enciklopédikus szótárakat érdemes készíteni (Gáldi 1957: 130–4).

A 19. század második felében készült magyar nyelvű zenei szótárak adatai Sági István bibliográfiájában (Sági 1922) a II. 16. pont alatt találhatóak. Összesen három zenei mű szerepel benne: *Zenészeti zsebszótár zenészek és műkedvelők számára* (Ráder 1867), *A zene alapelmélete és az összhangzattan elemei, rövid műszó-*

tárral (Berecz 1883) és *Általános zene-műszótár* (Goll 1900). Nincs tudomásunk azonban arról, hogy e szótárakat felhasználták volna a magyar zenei terminusok vizsgálatára.

1902-ben jelent meg Szily Kálmán *A nyelvújítás szótára* című műve. Ebben szerepelnek zenei terminusok is, így például maga a *zene* szó. Innen tudjuk, hogy a *zene* szavunkat 1832-ben alkotta Helmeccy (NyÚSz. 1902).

A hangszerkészítés terminusainak tanulmányozására nyújt lehetőséget Frecskay Jánosnak az 1912-ben megjelent *Mesterségek szótára* című műve (Frecskay 2001/1912). Ez a munka két részből áll: az első része ötven iparág leírását tartalmazza, a második része pedig az ezek alapján készült magyar–német és német–magyar szótár. Három, a zenével kapcsolatos iparágat dolgozott fel Frecskay: a hangszerműves, a hegedűkészítő és a zongorakészítő mesterségeket (i. m. 103–23). Módszere az volt, hogy leírta a munkafolyamatot, a magyar szakterminusok mellé pedig zárójelben a német eredetit tette. A hangszerek csoportosítását például az alábbiak szerint írja le: „A hangszereket (Musikinstrument), melyek régibb neve: hangicsáló-szerszám, muzsika-szerszám, zengő-szerszám, vigasság tevő szerszám, rendszerint azon mód szerint osztályozzák, a melylyel rajtuk a hangot megszólaltatják (ertőnen lassen), zendítik (intonieren). Így a vonóval, a nyirettyűvel (Bogen) zendített hangszerek: a vonós-hangszerek (Streichinstrument), a fuvással: a fuvó-hangszerek (Blasinstrument), az ütővel, a verővel (Schlägel): az ütőhangszerek, a verőhangszerek (Schlaginstrument), a billentyűvel (Taste): a billentyűs hangszerek (Tasteninstrument). A vonós- és billentyűs-hangszereket, valamint azokat, melyeken a húrokat ujjakkal pengetik (erklingen lassen), pedzik (zupfen) vagy pecczentik (anreissen) vagy verővel pendítik (anschlagen), még húros-hangszereknek (Saiteninstrument) is nevezik” (Frecskay 1912: 103, a szótárról részletesebben Fóris 2004).

Tudjuk, hogy a zenei terminusok elsősorban latin, olasz és német eredetűek. A német nyelv a 19. századtól hódított egyre nagyobb teret a zenei szaknyelvben, a 20. században pedig egyre több angol szakszót kezdtek használni, különösen az új műfajokban (elsősorban a könnyűzenében). Feltételezzük, hogy a nyelvújítás idején számos új zenei szakszó született, nem tudjuk azonban azt, hogy a „magyarítás” pontosan mikor és hogyan történt a magyar zenei szaknyelvben. 1915-ben jelent meg a *Magyar Nyelvőr*-ben egy hír arról, hogy „Az énekoktatás magyar országos felügyelője azzal a kéréssel fordult a közoktatásügyi miniszterhez, hogy a jövőre nézve rendelje el az olasz kifejezéseknek a kiküszöbölését a zeneoktatásból és pótlásukat magyar műszavakkal...” (Zolnai 1915: 369); hasonló mozgalom Ausztriában és Németországban is indult, nincs azonban arról tudomásunk, hogy milyen eredményekhez vezettek. Valószínűsíthetően az 1920-as években megindult egyfajta „magyarítási hullám” a magyar zenei nyelvben. 1930-ban jelent meg a 14 000 címszót tartalmazó *Zenei lexikon* (Szabolcsi–Tóth 1930–31, részletesen lásd később); címszavai között a zenei élet kiemelkedő személyiségeinek életrajza és a zenei eszközök és műfajok egyaránt megtalálhatóak. A lexikon szócikkeinek megírását a zenei élet kiválóságai végezték, köztük Bartók Béla és Kodály Zoltán. A zenei szaknyelv magyarosításáról viszont alig találtunk írott forrást. Kodály Zoltán Bartók Béla *A kékszakállú herceg vára* című operájáról írt kritikájában a zene és a szöveg közti egységet hangsúlyozza: „Eddigi operai tradíciónk, minthogy a műsor

túlnyomó részben idegenből fordított művekből állott, egy sajátos zenei deklamációt fejlesztett ki, amelytől aztán eredeti operák szerzői sem igen tudtak szabadulni. Szinte szabály volt ebben a deklamációban, hogy a nyelv és a zene hangsúlya állandóan harcban álljanak. Többnyire a zene győzött, s a hallgatóság, jobbra arisztokrácia és németajkú polgárság, két emberöltőn át nyugodtan tűrte a magyar nyelv keréketörését, nyelvérzéke nem tiltakozott ellene. A legutolsó években néhány művészi új fordítás lényeges javulást hozott. De a legjobb fordítás is fordítás marad: az idegen nyelvre született melódiavonalat csak tökéletlenül tudja követni. És talán még a mai operaközönség sem tudja teljesen értékelni, ha egyszer a magyar nyelv talpra áll, megindul a maga lábán, sőt szárnyra kelni próbál. A nyelv felszabadításának, a természetes hanglejtés zenévé fokozásának útjára lépett Bartók, s ezzel nagyban előrevitte egy magyar recitatív-stílus kialakulását. Ez az első mű a magyar operaszínpadon, amelyben az ének elejétől végig egyöntetű, ki nem zökkenő magyarsággal szól hozzánk” (Kodály 1918: web). Kodály írta 1933-ban: „A koncerteken is csupa olyan darabot játszottak, hogy ha a program véletlenül nem magyarul van, azt hihette volna az ember, hogy egy kis német városban van; különben is alig mult pár éve, hogy a filharmóniai hangversenyek műsorának hátlapjáról a német szöveg lemaradt. Magától értetődő is volt ez, tekintettel arra, hogy a professzionista zenészek nagyobb része nem tudott magyarul, sőt még a finomabb zene barátai is – nem az Operába járók, hanem az otthon zenélők, a klasszikus kamarazene művelői – szívesebben beszéltek németül, mint magyarul. Nem csoda, hogy ebben a nagy német világban borzasztó vágyakozás fogott el bennünket az igazi Magyarország után, úgy ahogy az bennünk, vidékiekben, gyermekkorunk óta kifejlődött és olyan zene után, amely azt szólaltatja meg, – egyszóval egy olyan Magyarország után, amely Pesten sehoh sem volt található, mert Pesten úgyszólván a német volt a zene hivatalos nyelve. [...] Nem értettük, miért kell a klasszikus zene műveléséhez németül beszélni, hiszen tudtuk, hogy azt Oroszországban, Franciaországban, Angolországban is művelik. Én is a klasszikus zenén nőttem fel: ez volt az a zene, mely először ütötte meg füleimet: apám talált Kecskeméten néhány diákot, akikkel Haydn-quartettet játszott, pedig egyikük sem tudott németül. A németiség nem volt szükséges előfeltétel a klasszikus zene játszásához, ellemben annak, hogy ezt a németekre bízták, súlyos következményei lettek a magyar zene kialakulására. A szöveges zene megértése ugyanis már nyelvhez van kötve...” (Kodály 1933: web).

A zenei témájú összefoglaló munkák hiányában a kutatások forrásaként szolgálhatnak a magyar általános nyelvi szótárakban található zenei címszavak, és a szócikkekben megadott információk. Megválaszolatlan kérdés még, és további vizsgálatokat kíván, hogy az értelmező típusú szótárak – a nemzetközi tendenciákhoz hasonlóan – inkább **történeti jellegű információkat** adnak-e meg, vagy pedig a fogalmat leíró **definíciókat** is találunk-e bennük. Az 1873-ban megjelent *A magyar nyelv teljes szótára* (Ballagi 1873) számos, a zenével kapcsolatos szócikket tartalmaz (címszavai pl. az alábbiak: *zendít, zendül, zene, zene-darab, zene-egylet, zenejártas, zenekar, zenekedvelő, zenekíséret, zenél, zongora, zongorál, zongorász* 'személy, aki zongorán játszik' jelentésben, *zongora-tanító, zongoráz* 'zongorán játszik' jelentésben).

Három 20. századi magyar általános nyelvi szótárban vizsgáltuk meg a *zene* terminus szócikkeit. A *magyar nyelv értelmező szótára* (ÉrtSz.) és a *Magyar értelmező kéziszótár* (ÉKsz¹, és ÉKsz²) egyaránt a *zene* négyféle meghatározását adja meg, amelyek közül az első emlékeztet a zenei szakszótárak értelmezéseire. Megjelenik benne a klasszikus dallam-ritmus-harmónia hármasság és ezek „egybekapcsolása” műve: ez jelenti magát a zenét. Megjegyezzük, hogy az „egybekapcsolás” helyett a zenei szakszótárakban használt *megformálás* szó pontosabban fejezi ki a zene lényegét. A *Magyar Nagylexikon* (1994–2004) is több, a zenével kapcsolatos címszót tartalmaz, megtalálható benne maga a *zene* is. Ez az enciklopédikus jellegű szócikk közérthetően foglalja össze a zene történetét, beleszöve a gondolatmenetbe a zene általános definícióját, illetőleg építőköveit (dallam, ritmus, összhang); a zene keletkezésének elméleteit és az első tudományos próbálkozásokat; a zene státusának, a zenei életnek, a zenei intézményeknek, valamint a különféle irányzatoknak és műfajoknak az alakulását; a zene pedagógiai vonatkozásait; a népzene szerepét; valamint a zenetörténeti korszakok, a kottanyomtatás és a különféle hangrögzítő eszközök bemutatását. Erről a szócikkről mindenképpen csak jó mondható el, hiszen nem csupán szakmailag helytállóan, hanem – egy köznyelvi enciklopédikus szótárhoz illően – a laikus érdeklődő számára is érthetően közelíti meg a zene témakörét.

Azt várhatjuk, hogy a zenei szakszótárak más információkat adnak, mint az általános nyelvi szótárak. Egyelőre azonban hiányzik a magyar nyelven megjelent zenei szakszótárak részletesebb, kritikai analízise. Néhány szakszótárban megkerestük a *zene* címszót, de közülük többen nem is szerepel (pl. Böhm 2000/1961, Szabolcsi–Tóth 1965, Darvas 1978, Berkiné Szalóczy 2001); amelyekben pedig megtalálható, abból kitűnik, milyen bizonytalanság van még a zenei szaknyelv legfontosabb alapfogalmainak az értelmezésében is. A *Zenei lexikon* (Dahlhaus et al. 1983–85) terjedelmes *zene* szócikke általános, elvont magyarázatot nyújt. A szócikk felsorolja a zene határterületeit, kihangsúlyozza a zene interdiszciplinaritását. Mindezek mellett a történetiség jelenik meg mint fontos szempont és szervező elem. A hosszúra nyúlt magyarázathoz úgy tűnik, hogy nem létezik egyetlen közös, mindenki által elfogadott, illetve elfogadható definíció erre az absztrakt fogalomra, csak többféle, elvont meghatározás, amelyek felsorakoztatásával kiszűrhető a lényeg.

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a magyar zenei szaknyelv és a zenei terminusok nyelvészeti vizsgálata még a jövő kutatóira vár. A mai zenei terminológia részletes és pontos, rendszerező diakrón és szinkrón vizsgálatához pedig zenei műveltségű kutatók és nyelvészek együttműködésére van szükség.

A magyar zenei szakszótárakról

Elsőként arról kellett döntenünk, mit is sorolunk a zenei szótárak közé, ugyanis a magyar szakirodalomban ellentétes nézeteket találunk a szótárak tipizálásával kapcsolatban. Milyen munkákat tekintünk szótárnak: azokat, amelyek a címükben *szótár*ként említett művek, vagy a más címen, lexikon, enciklopédia, fogalomtár, glosszárium, műszótár stb. néven megjelenő műveket is, amennyiben formai és tartalmi szempontok alapján megfelelnek a tág értelemben vett *szótár*

kritériumának (vö. Fóris 2002). Wiegand *Was ist eigentlich Fachlexikographie?* (Mi is valójában a szaklexikográfia?) című cikkében megfogalmazta, hogy a referenciaművek besorolása csupán a címük alapján megtévesztő lehet (Wiegand 1988). A *Dictionary of Lexicography* című műben a „szótártipológia” szócikkben hasonló álláspontot olvashatunk (Hartmann–James 1998). Munkánk megkönnyítésére emiatt a továbbiakban *zenei szakszótárak* összefoglaló néven nevezünk minden olyan referenciaművet, amely a lexikográfia módszereinek megfelelően címszavak alá besorolva zenei információkat ad. Magyar nyelven számos zenei szakszótár jelent meg, e művek adatainak összegyűjtését és részletes bibliográfiai feldolgozását megkezdjük (az adatok egy része Bérces Emese *Zenei lexikográfia és terminológia* címmel írt szakdolgozatában megtalálható; Bérces 2006a).

Az alábbiakban kiemelünk néhány olyan egynyelvű zenei szakszótárt (enciklopédikus szótárakat), amelyeket a magyar zenei lexikográfia szempontjából fontosnak, a zenei szaknyelvi kutatásokhoz hasznos forrásoknak ítéltünk – ezeket mutatjuk be közelebbről.

- (1) *Zenei lexikon* (Szabolcsi–Tóth 1930–31¹, 1935², majd Bartha [főszerk.] 1965)

E lexikon első kiadása a *Zenei lexikon. A zenetörténetírás és zenetudomány enciklopédiája* címmel, a Művészet Könyvtára sorozat tagjaként, Győző Andor kiadásában látott napvilágot. Az első kötet 1930-ban, a második 1931-ben jelent meg; pótkötettel kiegészített második kiadása pedig 1935-ben. A teljes munka 14 000 címszót, és több, hosszú, esszéjellegű szócikket és tanulmányt tartalmaz. A szerkesztő, Szabolcsi Bence, neves zenetörténész, aki később az 1960-as években megalakult Bartók Archívum vezetője lett, és összefogta a magyar zenetörténeti kutatásokat. A lexikon neves szerzőgárdájából kiemeljük Bartók Bélát, valamint Kodály Zoltánt. E hatalmas lélegzetű munka szinte önmagában pótolta a magyar zeneirodalom több évtizedes elmaradását, címszavai között a zenei élet kiemelkedő személyiségeinek életrajza, a zenei eszközök és műfajok terminusai egyaránt megtalálhatóak, esszéjellegű tanulmányai (pl. magyar zene, népzene, legfontosabb műfajok, egyes muzikusnemzetek zenéje, Beethoven, Mozart) részletesek és pontosak (vö. még Ujfalussy 2000).

Az 1960-as években Bartha Dénes főszerkesztésével dolgozták át Szabolcsi és Tóth 1930–31-es *Zenei lexikonját*, amely változatlan címmel 1965-ben jelent meg, három kötetben. Az új, átdolgozott és kiegészített kiadás címszószáma 19 700, melyből közel 7 000 teljesen új címszó. Több, régi szócikket jelentősen lerövidítettek, törekedtek a rövid, tömör szócikkek írására. Kiegészítették a címszólistát újabb zenei terminusokkal, főleg a dzsessz és a könnyűzene területéről, valamint a nemzetközi zenei irodalomból átvett címszavakkal. E munkához külföldi – német, angol, orosz, francia – lexikonokat is felhasználtak.

- (2) *Brockhaus Riemann Zenei lexikon I–III.* (Dahlhaus–Eggebrecht–Boronykay 1983–85)

Először Hugo Riemann szerkesztésében jelent meg 1882-ben a német nyelvű szótár *Brockhaus Riemann Musiklexikon* címmel, és számos kiadást ért meg.

A magyar változat e lexikon két kötetben megjelent, sűrített s egyben felújított változatának adaptációja (fordítása és részleges átdolgozása), amely magyarul három kötetben jelent meg (I. kötet 1983, II. kötet 1984, III. kötet 1985). A magyar kiadás nem egyszerűen a német eredeti fordítása, hiszen az nem tartalmazott magyar vonatkozású szócikkeket. A magyar változat szerkesztői csökkentették a német adatok számát, és pótolták a magyar adatokat; ehhez felhasználták a csaknem két évtizeddel korábban megjelent magyar *Zenei lexikont* (Szabolcsi–Tóth 1965) – ám még így is tetten érhető benne a német szemlélet. Az átdolgozás során nagyrészt a zenetörténeti kutatásokra tudtak támaszkodni, mint Boronkay Antal írja a magyar kiadáshoz írt előszóban: „A magyar zenetörténeti kutatásokban a legbősegebben feldolgozott a 19. századi, alaposan feldolgozott a 16–18. századi, sok új adat van a középkorról és a reneszánszról, de a 20. század első fele feldolgozatlan” (Boronkay 1983: 7–8).

Hasonlóan nagy lélegzetű munka e lexikon megjelenése óta nem látott napvilágot.

(3) *Zenei műszótár* (Böhm 2000/1961)

Böhm László *Zenei műszótár* című munkájának első kiadása 1952-ben jelent meg, amelyet több kiadás követett. Legutóbb 2000-ben az 1961-es változat reprint kiadása került forgalomba. Mivel az új kiadásban előszó nem található, így mind az eredeti, mind a reprint változat elkészítésének körülményeiről, valamint a munka céljáról, illetőleg a módszertani stratégiáról csak a kiadvány szerkezete nyújt tájékoztatást. A mű két részből áll: egyik része maga a zenei szótár; másik része pedig egyéb információkat tartalmaz: például orosz megfelelőket, egy ábécérendes rövidítésjegyzéket, hasznos táblázatokat (gyakrabban előforduló jelek, a dúr-moll rendszer és előjegyzései, a hangjegyértékek és a szünetjelek neve, a hangjegyértékek összehasonlító táblázata, a C-, G- és F-kulcsok összehasonlító táblázata, az alt-, tenor- és basszuskulcsban írt előjegyzések elhelyezése a vonalrendszeren, oktávbeosztás, a hangjegyértékek felbontása és a modális hangsorok transzpozíció-táblázata), a különféle zenekarok összetételeit, a díszítések fajtáit, valamint egy hangjegyírás-útmutatót. A kötet végén találunk még egy 62 címszavas *Függelék*et, amelyet Sári Tibor és Darvas Gábor csatolt a reprint kiadáshoz. A szócikkek igen rövidek, a szótári rész 270 oldalas.

(4) *Zenei zseblexikon* (Darvas 1978)

Darvas Gábor kisméretű zseblexikonja a korábbi, szintén Darvas Gábor által szerkesztett *Zenei minilexikon* (1974) bővített és átdolgozott kiadása. A rövid *Előszó* csak a legszükségesebbekről tájékoztat. Nincs információ a címszószámról, csak azok jellegéről. A lexikon két részből áll. Az első rész „témaköre azokra a zenei műfajokra és művekre terjed, amelyek színpadon, hangversenyen, rádióműsorban, hanglemezen gyakran szerepelnek; továbbá fogalmakra, szakkifejezésekre és jelzésekre, amelyek kottákban vagy ismertető szövegekben fordulnak elő” (Darvas 1978: 5). Nem tartalmaz a szótár sem az ókori és a tengerentúli kultúrákkal, sem a népzenevel kapcsolatos címszavakat, de a legfontosabb zenei művek címei, valamint az érdekesebb zenei irányzatok címszóként helyet kaptak

benne. A második rész a legismertebb előadó zeneművészek listáját tartalmazza, szintén ábécérendben.

(5) *Zenei kislexikon* (Berkiné Szalóczy é.n. [2001])

A Berkiné Szalóczy Dorottya összeállításában készült *Zenei kislexikon* a Tudás Könyvtára sorozatban látott napvilágot. Évszámot nem tartalmaz, emiatt a kiadványról csak feltételezni lehet az előszó dátuma alapján, hogy 2001-ben jelent meg. Egy részletekbe nem menő, viszonylag kevés címszót tartalmazó szótár, amely elsősorban a zenekedvelők számára készült, és a zenei alapfogalmak tisztázását tűzte ki céljául. Az előszóból kiderül, hogy – Boronkay Antal zenetörténéssz segítségével – e munka elsősorban Darvas Gábor fent már bemutatott zseblexikonjára támaszkodik, „a jogutódok szíves engedélyével”. Amiből az várható, hogy ebben a munkában találkozni fogunk a Darvas-féle zseblexikonban szereplőkhöz hasonló szócikkkel. Valóban azt látjuk, hogy a szócikkek „összeállítása” a Böhm-féle *Zenei műszótár* (2000/1961) és a Darvas-féle *Zenei zseblexikon* (1978) alapján készült, sok helyen szó szerinti átvételben.

Magyar nyelvű ekvivalenseket is tartalmazó többnyelvű zenei szótárak is napvilágot láttak, így például – talán a legismertebb – a *Terminorum Musicae Index Septem Linguis Redactus*. [...] *Hétnyelvű zenei szótár* (magyar, német, angol, francia, olasz, spanyol, orosz nyelveken) (Leuchtmann 1978), továbbá egy tizennyolc nyelvű *Orgonaszótár* (holland, angol, német, dán, svéd, norvég, francia, spanyol, katalán, portugál, olasz, román, finn, cseh, magyar, orosz, eszperantó és japán nyelveken) (Praet et al. 2000), valamint egy magyar–angol és angol–magyar zenei szaknyelvi szótár (Ittészné Kövendi 2001). Az egy- és többnyelvű zenei szótárak részletes analizését egy későbbi munkánkban tervezzük közreadni.

A nemzetközi zenei lexikográfiai projektekről

A James Coover szerkesztésében 1971-ben megjelent *Music Lexicography* című mű 1473-tól 1970-ig tartalmazza a nemzetközi lexikográfiai művek (glosszárriumok, szójegyzékek, repertóriumok, szótárak, zenei és életrajzi enciklopédiák) széles bibliográfiáját (összesen 1801 tétel); valamint olyan zeneelméleti értekezések listáit a 17–18. századból, amelyek függelékként glosszárriumokat vagy rövid szótárakat tartalmaznak; ezen felül olyan általános szótárak listáit 1700-ig, amelyek címszavai között zenei terminusok is vannak (Coover 1971). E munka kiegészítése jelent meg, ugyancsak Coover gondozásában, a *New's Grove Dictionary*,¹ § II. 5 'Lexicography and Terminology' fejezetének 'Dictionaries and encyclopedias of music' és a 'Musicology' szócikkeiben (New's Grove Dictionary 2001), amely a szakirodalomban az egyik legrészletesebb és legteljesebb körű munka. Ezen kívül a tizenhét kötetes *Die Musik in Geschichte und Gegenwart* (a továbbiakban

¹ A *Grove Music Online* oldalon, a <http://www.grovemusic.com> címen található a szótár online változata. Oktatási intézmények számára térítésmentesen elérhető.

MGG) 'Musiklexika' fejezete (írta Markus Bandauer) is részletes információkat nyújt a témában.

Nyelvészek és zenei szakemberek egyaránt arra a megállapításra jutottak, hogy bár sokféle lexikográfiai munka van forgalomban, ezek a zenei lexika tanulmányozásához nem nyújtanak elegendő segítséget. A jelenleg forgalomban levő zenei szótárak, mint a *DEUMM*, a *New's Grove Dictionary*, az *MGG*, bár kiválóan kidolgozott szócikkeik vannak, elsősorban a fogalmak történetét, a szavak történetét és az időben bekövetkezett jelentésváltozások dokumentálását részesítik előnyben. Nem rögzítik a jelentésárnyalatokat, nem tartalmazzak átvitt jelentéseket, szólásokat, frazémákat, és csak ritkán illusztrálják eredeti szövegekből vett példák a nyelvhasználatot. A tanulmányok szerzői megállapítják a rendelkezésre álló zenei lexikográfiai munkák szűkös voltát. Olasz nyelvészek több zenei és általános szótárban vizsgálták a szócikkek tartalmát, és megállapították, hogy azok a jelentésváltozásokat aprólékosan nyomon követik, de nem tartalmazzák a terminusok mai jelentését, tulajdonképpen „szemantikai csúsztatások” vannak bennük (Rossi, 1996, Beghelli 2000, idézi Luzzi 2002). A szótárak többségéből alapfogalmak hiányoznak, állapította meg Nicolodi (1994), így például a *genere* szó (magyarul *műfaj*). Cecilia Luzzi tanulmányában kritizálja, hogy a jelenlegi zenei szótárak – bár bizonyos vonatkozásban kiváló minőségűek – elsősorban a fogalmak, a gondolatok, a szavak és a dokumentumok **történetét** tárgyalják, keveset foglalkoznak a jelentésváltozásokkal, nem rögzítenek kifejezéseket, frazémákat, ritkán tartalmazznak elsődleges forrásokból vett példamondatokat (Luzzi 2002). Fabio Rossi vizsgálta a forgalomban levő olasz egynyelvű szótárakban a *modulazione* terminus szócikkeit, és megállapította, hogy egyetlen szótár sem definiálja megfelelő módon e terminust, és nem is dokumentálja jelentősebben a történetét (Rossi 1996, idézi Luzzi 2002). Hasonló szemantikai csúsztatások találhatók például az operairodalom terminusait illetően.

Ilyen előzmények után indultak a 20. század második felében, több országban, olyan zenei lexikográfiai projektek, amelyek a zenei nyelv modern eszközökkel való kutatását, a meglévő nyomtatott zenei szótárak és más zenei forrásmunkák kiegészítését, elektronikus formában való elérhetőségét teszik lehetővé. E munkákról kitűnő összefoglaló található Cecilia Luzzi (2002) tanulmányában. Az alábbiakban összefoglaljuk a 20. század közepétől kezdve indított nagy nemzetközi zenei lexikográfiai projektekre vonatkozó legfontosabb adatokat. A felsorolásban először az adatbázis nevét írjuk dőlttel szedve, utána következik zárójelben az online elérhetősége, majd gondolatjel után részletesebben ismertetjük a tartalmát.

(1) *Lexicon musicum Latinum medii aevi* (a továbbiakban LmL, <http://www.lml.badw-muenchen.de/>) – A *Bayerische Akademie der Wissenschaften* 1961-ben indította el az LmL projektjét, kötetei 1992-től jelennek meg (Bernhard 1992–). Az LmL a középkori latin zenei terminológia szótára, az 500-as évektől az 1500-as évekig dolgozzák fel a középkori latin zene terminológiáját, 500 mű alapján készített körülbelül 3 millió szövegszóból álló korpuszra alapozva. A szótárt fejezetekre tagolják (a tervek szerint 15 fejezetből áll majd), a címszavak zenei terminusok lesznek, a definíciókat angolul és németül tartalmazza, bőséges példaanyagot és

bibliográfiai hivatkozásokat tartalmaz a források alapján. 2006-ig A-tól D-ig, 8 kötet jelent meg.

(2) *Handwörterbuch der musikalischen Terminologie* (a továbbiakban HmT, <http://www.muwi.uni-freiburg.de/hmt/>) – Egy másik német projekt az 1972-ben indított HmT, a zenei terminológia kéziszótára, amely a szerkesztők céljai alapján elsősorban nyelvészeti-filozófiai zenei fogalmak szótára. A német címszavak után a definíciókat német nyelven adják meg, és ezen kívül német etimológiai információkat is tartalmaz; az ekvivalenseket angolul, franciául és olaszul szerepelteti. Az interneten is elérhető. Nicolodi és Trovato (2002) megállapítják, hogy „a legfontosabb kultúrnyelveket feldolgozták”, bár az olasz nyelv – ahhoz képest, hogy évszázadokon át az európai zene nyelve volt – erősen alulreprezentált benne.

(3) *Lessico italiano del canto* (LIC) – Olasz projekt (magyarul ’az olasz ének szótára’), amelynek munkálatai Sergio Durante kezdeményezésére 1987 és 1990 között folytak, majd 1994-ben újratekintették. Ebben az énektanítás – zenei nevelés (*educazione del canto*) legfontosabb elméleti forrásait, és általában a vokális zene forrásait dolgozzák fel a 16. század végétől a 18. századig.

(4) *Lessico Musicale Italiano* (a továbbiakban LESMU, <http://www.disas.unifi.it/CMpro-v-p-85.html>)² – Fontos olasz lexikográfiai projekt; célja egy olyan olasz zenei szótár (valójában elektronikus adatbázis) létrehozása, amelynek struktúrája a történeti szótárakét követi, egyfajta zenetörténeti szótár. 1990-től kezdve zenetudósok és nyelvtörténészek közösen dolgoznak e projekten, Fiamma Nicolodi és Paolo Trovato vezetésével. Az adatbázis makrostruktúrája alfabetikus. Minden címszó egy vagy több lexikográfiai cédulából áll (a *musica* címszó áll a legtöbb – összesen 226 – cédulából). Az adatbázis összesen 3,5 millió szót tartalmaz 22 500 cédulán. A mintavétel különböző műfajú (elméleti értekezések, kézikönyvek, szójegyzékek, újságok, librettók, partitúrák stb.) olasz és latin nyelvű szövegekből történt (1492 és 1960 között keletkezett kb. 800 szöveg alapján). A cédulákat mezőkre osztották, s ezek mindegyike külön-külön lekérdezhető, az összes cédula tartalmaz definíciókat, bibliográfiai utalásokat, kontextust, idézeteket és képeket is (bővebben vö. Nicolodi–Trovato 1996, 2002). Az adatbázist Eugenio Picchi DBT nevű programja segítségével készítik (Picchi 2000, magyarul lásd Fóris 2002). Az 1. ábrán az adatbázis *armonia* szócikkét mutatjuk be.

A LESMU, az óriási anyagot tartalmazó online zenetörténeti szótár a kutatók számára feldolgozható korpuszként használható. Az óriási mennyiségű visszakereshető anyag miatt Luzzi (2002) véleménye szerint a LESMU a nyomtatott zeneirodalom virtuális könyvtára. A szakszótárakban megszokott címszavakon túl más szótárakból hiányzó terminusokat is tartalmaz, például köznyelvi poliszém terminusokat, argót, rajzolt jeleket (ábrákat), szólásokat és más frazémákat. A LESMU elindult munkái a zenei lexikológiai tudományos kutatásokat is ösztönözték, amelynek

² A konzultáció időpontjában még csak próbaszócikkek érhetők el a megadott címen.

DBT per Windows - [58-[Cut] - armonia]

1640B/armonia.18156

1640B/armonia.18156

Lemma **armonia.18156**

Accezz **armonia.05f**

Autor Doni G.B.

Titol Annotazioni sopra il compendio de' generi e de' modi della musica

Sec 600

Gener tratt

Forma **armonia**

Gramm sf

Defin **disposizione ordinata di intervalli in una sequenza scalare**

Sinon **modo; tono pp. 21, 22**

Note significato originario del termine nell'antica musica greca, modellato su quello di «giuntura, connessione, adattamento», da cui «patto, convenzione»; il primo senso musicale fu quello di «accordatura di uno strumento», da cui discende quello di «disposizione degli intervalli nella scala di ottava formata da due tetracordi». Tra VI e IV sec. a.C. le antiche "harmoniai" furono classificate con agg. che facevano riferimento a tradizioni musicali regionali (eolica, dorica, lidia, frigia, ionica). Gli stessi agg. furono adottati successivamente, in epoca ellenistica, anche per le sette specie d'ottava e per i "tónoi" o "trópoi", «scale di trasposizione elaborate da Aristosseno», quindi penetrarono nella teoria musicale medievale, applicati alla classificazione degli otto modi gregoriani

Bibl **F. Rossi, "La polisemia nel lessico della trattatistica musicale italiana cinquecentesca", in «Studi di lessicografia italiana», XII, 1994, pp. 73-121: 104; A. Siekiera, "Tradurre per musica. Lessico musicale e teatrale nel Cinquecento", Prato, Cahiers Accademia, 2000, pp. 72-75**

Altri **tuono ('nella teoria dell'antica Grecia, scala di trasposizione; "tonos"); modo ('specie d'ottava')**

L/Ann Roma, 1640

Edit **Fei A.**

Data **1640**

Ling ita

cont Poiché dunque questi vocaboli T U O N O, et M O D O, hora significano l'istesso, hora si prendono in diversi significati, et più o meno larghi, o ristretti, sarebbe molto conveniente per sfuggire gli equivoci di servirsi della voce Harmonia, come gl'Antichi facevano, per quella diversità di Sistema, che abbraccia l'uno, et l'altro, cioè il Tuono, e 'l Modo presi nel proprio significato; come si vede nella facciata 34 del Compendio. Con tutto ciò per sodisfazione de' più curiosi, et sottili, voglio avvertire due cose; l'una è che questa voce Armonia si può intendere tal volta separata da gl'altri due; come quando si piglia semplicemente per tutto il Sistema, o disposizione di voci accomodate secondo l'uno de' tre Generi, senza far riflessione in qual specie cominci, o finisca; et quanto s'estenda [...].

ppCon 21

Scheda CLU

[1] | 66554728 | DBT - Copyright © 1995 CNR Italia - Eugenio Picchi

1. ábra: Az *armonia* szócikk (forrás: <http://www.disas.unifi.it/CMpro-v-p-85.html>)

eredményeként számos tanulmány és monográfia készült el. A zenei lexikográfia és lexikológia utóbbi évtizedekben fellendült kutatási eredményeinek fontos gyűjteményei a *Le parole della musica I. Studi sulla lingua della letteratura musicale in onore di Gianfranco Folena* (Nicolodi–Trovato 1994) kötete, továbbá a *Tra le note. Studi di lessicologia musicale* (Nicolodi–Trovato 1996), valamint a *Le parole della musica III. Studi di lessicologia musicale* (Nicolodi–Trovato 2000); azonfelül a *La musica fra suono e parola: ricerche sul lessico musicale in Europa* (Atti seminario Levi 2000) munkák.

(5) *Ricerca italiana* (http://www.ricercaitaliana.it/prin/dettaglio_prin-2005102871.htm) – Az olasz kutatások adatbázisában a 2005-ös kutatási projektek között több zenei lexikográfiai természetűt is találunk, így például az alábbiakat: *Lessico italiano della musica nel Rinascimento* – a reneszánsz zene olasz szótára

(Università di Padova), *Banca dati della critica musicale italiana 1900–1950* – az olasz zenekritika adatbázisa 1900–1950 (Università di Firenze), *Nuove musiche e nuove tecnologie* – új zenék és új technológiák (Università degli Studi di Trento).

(6) *saggi musicali italiani* (a továbbiakban SMI, <http://www.chmtl.indiana.edu/smi/>) – Az SMI olyan elektronikus adatbázis, amely az olasz nyelven elérhető zeneirodalmi és esztétikai tárgyú szövegeket dolgozza fel. Az adatbázis tervezője és elindítója Andreas Giger (Luisiana State University). A TML (a *Thesaurus Musicarum Latinarum*) módszere alapján készül, a reneszánsztól napjainkig nyomtatásban megjelent szövegeket elektronikus formában teszi elérhetővé. A *Center for the History of Music Theory and Literature* (Indiana University) készíti és kezeli az SMI adatbázisát, amely oktatási célokra térítésmentesen használható.

(7) *Musical Borrowing: An Annotated Bibliography* (<http://www.chmtl.indiana.edu/borrowing/>) – A projekt 1987-ben indult. A cél olyan elektronikus, a weben elérhető annotált bibliográfia létrehozása, amely tartalmazza a nyugati zenei kiadványok adatait, folyamatosan bővíthető, és lehetővé teszi a többféle típusú keresést. Jelenlegi állapotában a bibliográfia 1200 tételt tartalmaz, ebből több mint 500 annotált.

(8) *Thesaurus Musicarum Latinarum* (a továbbiakban TML, <http://www.chmtl.indiana.edu/tml/>) – A TML olyan adatbázis, amely a teljes középkori és reneszánsz latin zeneelmélet korpuszát tartalmazza. Valójában több adatbázis összekapcsolása, így a *Thesaurus Linguae Graecae* (TLG), a *Thesaurus Linguae Latinae* (TLL), a *Lexicon musicum Latinum medii aevi* (LmL) és más, hasonló projekteké, mint a *Center for Computer Analysis of Texts* (CCAT), és a *saggi musicali italiani* (SMI). A TML több egyetemi konzorcium keretében készül, a projektirodát a bloomingtoni Indiana University vezeti. Oktatási célokra térítésmentesen használható.

A zenei szaknyelv kutatását, a tudományos igényeknek megfelelő forrásmunkák előállítását szolgáló projektek lebonyolítása jelentős szellemi és anyagi befektetést kíván meg. Az eredmények nyelvészeti, kulturális és közvetett gazdasági értékei nagyban hozzájárulhatnak az európai integrációs folyamatok sikeres menetéhez.

A magyar zene, kiváló eredményei és kiemelkedő nemzetközi rangja miatt, a kulturális ipar hazai kibontakozásának egyik meghatározó tényezője. A zenei nyelvi örökségünk értékeinek a feltárása, a zenei szaknyelvi kutatások bekapcsolása a nemzetközi irányzatokba ezért nemcsak a magyar és az európai kultúra gazdagítását szolgálja, de egyúttal a gazdasági stabilizáció egyik fontos tényezője. A zenei oktatás, a magyar zene értékeinek a különböző módon való megjelenítése is a fogalmi-nyelvi rendszer rendezését kívánják meg.

A nemzetközi szinten folyó zenei lexikográfiai projektek tapasztalatai a magyar zenei terminológia feldolgozásához is segítséget, ötleteket adhatnak. A modern eszközök adta lehetőségek a magyar kutatók számára is rendelkezésre állnak, a nyelvészek és zenekutatók együttműködése nálunk is hasonlóan gyümölcsöző projektek megvalósításához vezethetne, mint Európa számos más nemzete esetében.

Összefoglalás

A magyar zeneművészet a 20. században kiemelkedő szerepet játszott a nemzetközi kulturális életben. Elsősorban előadóművészeink szerepeltek és szerepelnek folyamatosan a világ hangversenytermeiben, de nem elhanyagolható az előző korok zenei hagyományainak a nemzetközi rangja sem, Lisztől Bartókon keresztül a kortárs zeneszerzőkig. Ezzel a ranggal nincs párhuzamban a magyar zenei terminológia tanulmányozása és rendszerezése. Tanulmányunkban ezért áttekintettük a magyar eredményeket, majd a zenei lexikográfia nemzetközi munkálataira mutattunk rá.

A zenei terminológia részletes vizsgálata, elemzése és rendszerbe állítása a terminológiai vizsgálatok előtérbe kerülésével a következő évtizedekben – különösen az interneten is elérhető nagy korpuszokra alapozva – jelentősen fejlődni fog, és számos új eredménnyel gazdagíthatja a nyelvészetet. A már megkezdett vizsgálatok közül példaként említjük a magyar zenei terminológia egy részterületének vizsgálatát: a zenei tempójelzések terminológiájának analízisét (Bérces 2006b, c).

SZAKIRODALOM

- Atti seminario Levi 2002 = La musica fra suono e parola: ricerche sul lessico musicale in Europa. Atti del XXV seminario di studio della Fondazione Levi di Venezia (Venezia, 26–8 ottobre 2000), *Musica e Storia* 2002., X, 1.
- Barczafalvi Szabó Dávid 1787. *Szigvárt*.
- Bérces Emese 2006a. *Zenei lexikográfia és terminológia*. Szakdolgozat. PTE BTK Nyelvtudományi Tanszék, Pécs. (Kézirat.)
- Bérces Emese 2006b. *A zenei tempójelzések terminológiai vizsgálata*. In: Fóris–Pusztay (szerk.): 60–79.
- Bérces Emese 2006c. *A gyorsítást kifejező zenei tempójelzések terminológiai rendszerezése*. Elhangzott: 2006. november 9–10. Szombathely. „A magyar mint veszélyeztetett nyelv” című konferencián. Megjelenés alatt a konferenciakötetben.
- Farkas Ferenc 1993. Vers, nyelv, zene és fordítás. *Kortárs* 10: 121–8.
- Fónagy Iván–Magdics Klára 1963. Az érzelmek tükröződése a hanglegjtésben és a zenében. *Nyelvtudományi Közlemények* 65: 102–35.
- Fónagy Iván–Magdics Klára 1967. *A magyar beszéd dallama*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fóris Ágota–Pusztay János (szerk.) 2006. *Utak a terminológiához*. (Terminologia et Corpora – Supplementum 1.) BDF, Szombathely.
- Fóris Ágota 2002. *Szótár és oktatás*. (Iskolakultúra-könyvek 14.) Iskolakultúra, Pécs.
- Fóris Ágota 2004. *A mesterségek szótárjai*. In: Tóth et al. (szerk.): 42–7.
- Fóris Ágota 2005. *Hat terminológia lecke*. (Lexikográfia és terminológia kézikönyvek 1.) Lexikográfia Kiadó, Pécs.
- Fóris Ágota 2007. *A terminusok és a terminológiai rendszer*. In: Heltai (szerk.): 15–26.
- Gáldi László 1957. *A magyar szótárírodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hartmann, Reinhard R. K.–James, Gregory 1998. *Dictionary of Lexicography*. Routledge, London/New York.
- Heltai Pál (szerk.) 2007. *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia. A XVI. MANYE Kongresszus előadásai. Gödöllő. 2006. április 10–12. (A MANYE Kongresszusok előadásai 3.) Vol 3. MANYE – Szent István Egyetem, Pécs–Gödöllő.*

- Hexendorf Edit 1951. Hangoslat, hangos, hang. *Magyar Nyelv* 47: 35–41.
- Kázinczy Ferenc 1789. *Bácsmegyei öszveszedett levelei*.
- Kodály Zoltán 1918. Bartók Béla első operája (A „Kékszakállú herceg vára” bemutató előadása alkalmából.) *Nyugat*, 11. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00247/07423.htm>
- Kodály Zoltán 1933. Vallomás. A Nyugat Kodály-ünnepén. *Nyugat*, 2. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00550/17206.htm>
- Kovalovszky Miklós 1955. *Tudományos nyelvünk alakulása*. In: Pais (szerk.): 227–312.
- László Zsigmond 1961. *Ritmus és dallam*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.
- László Zsigmond 1985. *Költészet és zeneiség. Prozódiai tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Luzzi, Cecilia 2002. Per la semantica di armonia. *Studi di lessicografia italiana* XIX: 67–107.
- Magdics Klára 1963. A beszéddallamtól a zenei dallamig. *Nyelvtudományi Közlemények*. 65, 2. 341–60.
- Molnár Imre 1954. *A magyar hanglejtés rendszere. A magyar énekeszéd recitativóban és ariosóban*. Zeneműkiadó, Budapest.
- Munske, von Horst Haider–Polenz, Peter von–Reichmann, Oskar–Hildebrandt, Reiner (Hrsg.) 1988. *Deutscher Wortschatz. Lexikologische Studien. Ludwig Erich Schmitt zum 80. Geburtstag von seinen Marburger Schülern*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Nicolodi, Fiamma–Trovato, Paolo (szerk.) 1994. *Le parole della musica I. Studi sulla lingua della letteratura musicale in onore di Gianfranco Folena*. Olschki, Firenze.
- Nicolodi, Fiamma–Trovato, Paolo (szerk.) 1996. *Tra le note. Studi di lessicologia musicale*. Cadmo, Firenze.
- Nicolodi, Fiamma–Trovato, Paolo (szerk.) 2000. *Le parole della musica III. Studi di lessicologia musicale*. Olschki, Firenze.
- Pais Dezső (szerk.) 1955. *Nyelvünk a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Picchi, Eugenio 2000. *Analisi testuale con PiSystem*. Kézirat, Pisa.
- Rossi, Fabio 1996. *Qualche problema di lessicografia e lessicologia musicali*. In: Nicolodi–Trovato (szerk.) 1996: 1–21.
- Sági István (szerk.) 1922. *A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 18. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- T. Lovas Rózsa 1955. *A társalgási nyelv*. In: Pais (szerk.): 435–96.
- Tóth Szergej–Földes Csaba–Fóris Ágota (szerk.) 2004. *Lexikológiai, lexikográfiai látkép: problémák, paradigmák, perspektívák*. (Fasciculi Linguistici Series Lexicographica 3.) Generalia, Szeged. <http://mek.oszk.hu/04400/04468>
- Ujfalussy József 2000. Enciklopédia 1930-ból. A Szabolcsi–Tóth Zenei Lexikon. *Muzsika* 43, 2, 9. http://www.muzsika.net/cikknezo.php3?cikk_id=429
- Verseghy Ferenc [Francisci Versegi] 1793. *Pro ludium in Institutiones Linguae Hungaricae ad Systema Adelungianum, genium item linguarum orientalium, ac dialectum tibiscanum et transylvanum exactas*. Pestini, Typis et expensis Trattnerians.
- Wiegand, Herbert Ernst 1988. *Was ist eigentlich Fachlexikographie? Mit Hinweisen zum Verhältnis von sprachlichem und enzyklopädischem Wissen*. In: Munkse et al. (szerk.): 729–90.
- Zolnai Gyula 1915. Magyarosítás a zeneoktatás terén. *Magyar Nyelvtör* 44: 369.

FORRÁSOK

- Ballagi Mór 1998/1873. *A magyar nyelv teljes szótára*. Nap Kiadó, Budapest. [Reprint. Az eredeti mű: Heckenast Gusztáv, Pest, 1873.]
- Berecz Ede 1883. *A zene alapelmélete és az összhangzattan elemei, rövid műszótárral*. Budapest. 2–6. kiadás: 1887–1899.

- Berkiné Szalóczy Dorottya (szerk.) é. n. [2001]. *Zenei kislexikon*. (A Tudás Könyvtára sorozat) FIESTA-SAXUM, [?]
- Böhm László 2000/1961. *Zenei műszótár*. EMB Zeneműkiadó, Budapest. [Az 1961-es kiadás re-printje.]
- Burkholder, J. Peter–Giger, Andreas–Birchler, David C. (eds.) 1994–2003. *Musical Borrowing: An Annotated Bibliography*. <http://www.chmtl.indiana.edu/borrowing> – konzultáció időpontja: 2006. 12. 30.
- Coover, James 1971. *Music Lexicography*. Carlisle Books, Carlisle. [1. ed. Denver, Bibliographical Center for Research, 1952.]
- Dahlhaus, Carl–Eggebrecht, Hans Heinrich (szerk.)–Boronkay Antal (magyar kiadás szerk.) 1983–1985. *Brockhaus–Riemann Zenei Lexikon I–III*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.
- Darvas Gábor 1978. *Zenei zseblexikon*. Zeneműkiadó, Budapest.
- DEUMM = Basso, Alberto (coord.) 1989–1990. *Dizionario Enciclopedico Universale della Musica e dei Musicisti*. Torino, UTET. [Lessico vol. 1–4. 1989, Biografie vol 1–8. 1989, Appendice 1990.]
- ÉKsz¹ = Juhász József–Szöke István–O. Nagy Gábor–Kovalovszky Miklós (szerk.) 1972. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÉKsz² = Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest. (2. átdolgozott kiadás.)
- ÉrtSz. = Bárczi Géza–Országh László (vezető szerk.) MTA Nyelvtudományi Intézete 1980/1962. *A magyar nyelv értelmező szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó. VII. kötet
- Frecskay János 2001/1912. *Mesterségek szótára*. Nap Kiadó, Budapest. Reprint. 1. kiadás: Hornyánszky Viktor, Budapest, 1912.
- Goll János 1900. *Általános zene-műszótár*. (Tudományos zsebkönyvtár 61.) Pozsony–Budapest.
- Grove Music Online* – <http://www.grovemusic.com> – konzultáció időpontja: 2006. 12. 30.
- HmT = Eggebrecht, Hans Heinrich (Hrsg.) 1979–: *Handwörterbuch der musikalischen Terminologie*. Im Auftrag der Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz. nach Hans Heinrich Eggebrecht. <http://www.muwi.uni-freiburg.de/hmt/>; <http://www.sim.spk-berlin.de/deutsch/hmt/> Riethmüller, Albrecht (Hrsg.), Bandur, Markus (Reg.). Steiner, Wiesbaden majd Stuttgart. – konzultáció időpontja: 2006. 12. 30.
- Ittészné Kövendi Kata (összeáll. és szerk.) 2001. *Magyar–angol zenei szaknyelvi szótár*. *Hungarian–English Dictionary of Musical Terminology*. / *English–Hungarian Dictionary of Musical Terminology*. Angol–magyar zenei szaknyelvi szótár. Jazzoktatási és Kutatói Alapítvány, Budapest.
- LESMU = *Lessico Musicale Italiano*. multimedialis adatbázis. <http://www.disas.unifi.it/CMpro-vp-85.html> – konzultáció időpontja: 2006. 12. 14.
- Leuchtmann, Horst (főszerk.) 1978. *Terminorum Musicae Index Septem Linguis Redactus*. [...] *Hét-nyelvű zenei szótár*. (Magyar, német, angol, francia, olasz, spanyol, orosz) 1978. Akadémiai Kiadó, Budapest–Bärenreiter Kassel, Basel–Tours–London.
- LmL = Bernhard, M. (szerk.) 1992–: *Lexicon musicum Latinum medii aevi*. [Wörterbuch der lateinischen Musikterminologie des Mittelalters bis zum Ausgang des 15. Jahrhunderts. / Dictionary of Medieval Latin Musical Terminology to the End of the 15th Century.] Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München. <http://www.lml.badw-muenchen.de/> – konzultáció időpontja: 2006. 12. 14.
- Magyar Nagylexikon*. 1994–2004. Akadémiai Konzultatív Szerkesztőbizottság. Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest.
- Marvin, Robert Montemorra–Rosenberg, Jesse–Radelli, Massimo (Project Committee): *saggi musicali italiani. A Database for Texts on Music Theory and Aesthetics*. (SMI, <http://www.chmtl.indiana.edu/smi/>) – konzultáció időpontja: 2006. 12. 30.

- MGG = Blume, Friedrich (Hrsg.) 1989. *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*. Bärenreiter-Verlags, Kassel–J.B. Metzler-Verlags, Stuttgart. Vol 1–17. (1. kiadás)
- MGG online – Finscher, Ludwig (General editor): *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*. vol. 1–17. <http://www.mgg-online.com/> (2. átdolgozott kiadás) – konzultáció időpontja: 2006. 12. 30.
- New's Grove Dictionary = Sadie, S. (szerk.) 2001. *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. MacMillan, London. (29 vol.)
- NyÚSz = Szily Kálmán 1999/1902. *A magyar nyelvújítás szótára*. Nap Kiadó, Budapest. [Reprint. Az eredeti mű: Hornyánszky Viktor, Budapest, 1902.]
- Praet, Wilfried et al. (ed.) 2000. *Organ dictionary*. [...] *Orgonaszótár*. (in English, German, Dutch, Danish, Swedish, Norwegian, French, Spanish, Catalan, Italian, Portugese, Rumanian, Latin, Finnish, Tschech, Hungarian, Russian, Japanese and Esperanto) CEOS, Nieuwkerken. (2. kiadás)
- Ráder Antal 1867. *Zenészeti zsebszótár zenészek és műkedvelők számára*. Pest.
- Ricerca italiana – (http://www.ricercaitaliana.it/prin/dettaglio_prin-2005102871.htm – konzultáció: 2006. 12. 30.
- Szabolcsi Bence–Tóth Aladár (szerk.) (I. kötet [A–K] 1930¹, II. kötet [L–Z] 1931¹, bővített kiadás, és pótkötet I–III.: 1935²): *Zenei lexikon. A zenetörténetírás és zenetudomány enciklopédiája*. Győző Andor, Budapest.
- Szabolcsi Bence–Tóth Aladár 1965. *Zenei lexikon I–III*. Főszerk.: Bartha Dénes, szerk.: Tóth Margit. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.
- THEMA = Music THEory of the Middle Ages. <http://www.uga.edu/~thema/> – konzultáció időpontja: 2006. 12. 30.
- TML = *Thesaurus Musicarum Latinarum*. <http://www.chmtl.indiana.edu/tml/> – konzultáció időpontja: 2006. 12. 30.

Fóris Ágota – Bérces Emese

SUMMARY

Fóris, Ágota and Bérces, Emese

The Hungarian terminology of music and music lexicography

Music lexicography has been attracting linguists' attention for a few decades now. The area has seen a lot of activity at an international level, especially in the past ten to fifteen years. There are a large number of works on music lexicography, even though the study of lexicographic works and musical terms is a relatively new discipline. In this paper, the authors survey the preliminaries concerning Hungarian music terminology and music lexicography; they select and analyse some of the Hungarian dictionaries of musical terms, and conclude by describing ongoing large-scale international lexicographic projects on music lexicography.